

Юлія ЮСИП-ЯКИМОВИЧ,
кандидат філологічних наук,
Олена ШИМКО,
кандидат філологічних наук

МОВА КОНФЕСІЙНОЇ ЛІТЕРАТУРИ: ТРАДИЦІЙНІСТЬ ЧИ ЗРОЗУМІАІСТЬ (ОПОЗИЦІЯ ІДЕЙ)

Історія конфесійної мови, у східних слов'ян – церковнослов'янської, безпосередньо пов'язана зі ставленням до мови, з уявленнями про “правильну” мову, зі сприйняттям текстів, які вважаються зразковими. Значення церковнослов'янських текстів для східних слов'ян важко переоцінити: вони слугували для передачі античної та християнської візантійської культури (“*греческого изобилия*” [6, 587]), а в наші часи академік Д. С. Лихачов появу богослужбових книг слов'янською мовою визнав як “трансплантацію високорозвиненої середземноморської культури” до культури східних слов'ян.

Міцний зв'язок традиції та наступного розвитку конфесійної мови зумовив особливості її функціонування в ареалі Slavia Orthodoxa: 1) з часів виникнення церковнослов'янська мова сприймалася, перш за все, як засіб спілкування з Богом, як система символічного представлення Православ'я; 2) ця система знайшла мотивування у спеціально розробленій теорії конфесійної мови, в якій “душа”, “слово” і “розум” складають нероздільне ціле.

З початку з конфесійними текстами пов'язується поняття стабільності лінгвістичної норми, що визнається усіма дослідниками. Зокрема, український філо-

соф і філолог П. Г. Житецький характеризував церковнослов'янський текст як об'єднувальний літературний фокус, свого роду уніформу “для всіх народних наріч, що звільняла як письменника, так і читачів від безпосереднього знайомства з цими наріччями, – мало того – розрахована <...> на усіх <...> слов'ян грецького сповідання” [4, 22].

Включно до XIV-XV століть саме знання церковнослов'янських текстів слугувало ознакою освіченості, було шляхом до релігійної та культурної просвіти¹. Запам'ятовування та заучування сакральних текстів супроводжувалось поясненнями рідною мовою, що, з одного боку, надавало можливість їх коментаря, а з другого – залишало їх незмінними, традиційними. Наприклад: *И глаголаша ему блаженный Иоанн: Послушай, отче, помилуй мя. – Иоанн то говорит: Ты, говори, послушай, я тебе чего расскажу. – Родители вельми мя возлюбиста паче братия моя – Меня шибко ведь родители любят-уважают...*[15, 89].

На стабільності, незмінності конфесійної мови наголошували прихильники ідей “спільної культурної мови” для всіх слов'ян східного віросповідання, “виправлення книг церковних”, “Москва – третій Рим”. Визнаючи священним не тільки і навіть не стільки зміст, скільки форму, ними заперечувалися та розцінювалися як еретичні будь-які відхилення від традиційної форми. Наприклад, у написанні *єдинородні* замість *єдинородный* вбачали не просте змішування букв **ы** й **і** (взагалі типове для сербсько-болгарського ізводу церковнослов'янської мови), а ересь (оскільки *єдинородный* – це форма одн., а *єдинородні* – мн., при тому, що мова йде про Ісуса Христа, що, за Євангелієм, був *єдинородным*, тобто єдиним сином Бога): “*Єдинем симь писменем ... являєши несторієву ересь у два лиця бога секуща*” [17, с.41], а написання у слові *ангел* двох **гг** замість **нг**, на їхню думку, призводило до того, що слово набувало протилежного значення й означало “ангела падшого”.

Прихильники правильної мови закликали горіти “за єдиний азъ” у “Вірую” (у православному Символі віри при патріархові Никонові в словах *Вірую* [...] у *Бога рожденна, а не сотворенна* був опущений сполучник *а* [церковнослов'янська буква “азъ”], тобто стало *Вірую* [...] “*Бога рожденна, не сотворенна*”, що викликало опір супротивників Никона. Усунення сполучника *а*, вважали вони, призведе до еретичного розуміння сутності Христа – так ніби він був *створений*. “І за єдиної азъ, що нині знищили із Символу, слід вам бути всім у пеклі з Аріємь еретиком” (цит. за [12, с. 274]). Пор., наприклад, вислів у Диякона Феодора: “*Нам ... всім православним християнам личить вмирати за один аз, його ж окаянный ворог викинув з символу*” [16, 338].

Ідею правильності, незмінності конфесійної мови відстоював З. Отенський, який звинувачував М. Грека у тому, що він як іноземець не розумів символічного змісту церковнослов'янських текстів: “*Мняше бо Максим по книжньй ръчи у нас обча речъ*” [4, 30], а полеміст Іван Вишенський писав: “Євангелія і Апостола в церкви на

¹ Граматик у вигляді самостійної системи правил не було до кінця XVI століття. Як відомо, перша скільки-небудь повна за змістом граматика з'являється у 1618 році – це граматика М. Смотрицького.

літургии простим язиком не виворачайте" [2], погрожуючи анафемою та розглядаючи відхилення як ересь, ототожнюючи орфографію й ортодоксію.

З іншого боку, той факт, що незмінність, недоторканість та сталість конфесійних текстів гальмує розвиток суспільних інститутів та стримує культурні контакти, вперше усвідомлено у Південно-Західній Русі, яка в ареалі *Slavia Orthodoxa* була носієм південно-західної барокової культури. Барокова культурна традиція відокремлює слово від його змісту «глаголи точію», що в кінцевому рахунку дозволило переклад конфесійних текстів різними мовами, у тому числі й їх адаптацію до рідної. Так, П. Могила у передмові до Требника 1646 р. спеціально підкреслював, якщо тут і зустрічаються які-небудь помилки та погрішності, то вони ніскільки не шкодять, «не знищують чистоти, сили, матерії і плодів святих таїнств» [3, с. 339].

Врешті-решт, виправлення та вдосконалення конфесійної мови було зорієнтоване на те, щоб зробити її зрозумілою: на що вказують апеляції до «простої» або «руської» мови. Навіть у Києво-Печерській лаврі, яка виступала твердинею традиційної церковнослов'янської мови в Південно-Західних землях, «простою мовою» було перекладено частину молитов, Отче наш та Заповіді у Короткому Катехізисі (1645 р.), а у львівському – додано переклади Символу Віри.

У літургійній практиці того часу зустрічаються прямі вказівки щодо використання зрозумілої, «простої мови» на Богослужбах. Зокрема, у Постній Триоді 1627 р. говориться: «Вѣстно же, како от сея или начинаем чести, *Діалектом домашним* по отпусте Литіи в Притворѣ, си ест оглашенія ст. отца Феодора Студита...». У Київському Требнику Петра Могили 1646 р. читаємо «*вопрошаеть жениха ... руським язиком глаголя...*», «по скончанії слова, вопрошаеть Іереї Женіха *руским язиком, глаголя...*» і т. п.

Орієнтація на зрозумілу мову спостерігається й у друкованих виданнях. Найвідомішим з них є «Біблія Руська» Ф. Скорини, мова якої оновлена руськими словами та словенським язиком. Ця формула двічі читається в передмовах до Псалтиря (у празькому й у віленському виданнях): «*Я, Францишек Скорининъ сынъ з Полоцька, у лекарскихъ науках доктор, повѣлель есмь Псалтирю тиснуті руськими словами а словенскимъ языкомъ*» [1, Т. 3, с.10]. Друкуючи «Біблію Руську», Ф. Скорина нетрадиційні за виглядом літери назвав руськими, а мову – словенською: *руськими словами, а словенскимъ языкомъ* (народними (зрозумілими) буквами (письмом, шрифтом) і **церковнослов'янською мовою**, однак з помітним впливом білоруської, польської і чеської лексики, а також наявними глосами народною (зрозумілою) мовою²).

² У виданнях Ф. Скорини конфесійний текст уперше одержує вигляд, близький до сучасної «гражданської» азбуки: букви стали округлі, прозорі – під впливом західно-руських півуставних почерків XIV-XV ст.; деякі дублетні букви (великі юси, малий йотований юс, іжиця) виключалися. Змінюючи графіку, Ф. Скорина не вбачав у своєму виборі вірогідну проблему. Позначивши в передмові до Біблії її письмом і мову формулою «*руськими словами а словенскимъ языкомъ*», він більше ніде не обговорює графіку своїх книг. Це його рішення нагадує творчість св. Костянтина Філософа, коли він створював нові особливі букви – для тих слов'янських звуків, які не мали аналогів у грецькій мові.

«Зрозумілою мовою» було перекладено весь Новий Завіт: Пересопницьке Євангеліє у 1552-1556 рр., у 1581 році вийшла відома Острозька Біблія.

Якісно новий зміст опозиція ідей «традиційність / зрозумілість» отримує з появою граматики церковнослов'янської мови³. З граматиками пов'язаний новий, аналітичний спосіб осмислення мови, новий підхід до ідеї «правильності», новий метод вивчення мови. Під впливом граматики конфесійний текст починає сприйматися як сукупність лінгвістичних форм, поєднаних відповідно до певних правил: головного значення набуває не зміст, не теологічна сутність, а лексичні та граматичні особливості. Найбільше вплинула на формування опозиції ідей «традиційність / зрозумілість» «Грамматика славенская, правильная синтагма» Мелетія Смотрицького (Єв'є, 1619).

Як засвідчує В. В. Німчук, «Грамматика» М. Смотрицького була дуже поширена і уживана, та слугувала «неперевершеним підручником церковнослов'янської мови протягом двох століть» [9, с.19], маючи суттєвий вплив на редагування та виправлення конфесійних текстів. За словами Л. Н. Майкова, ця грамматика «привела до розуміння відмінностей, що існували між народним ... мовленням та славенською мовою; а ... книжники дістали можливість ... повернутися до чистого славенського мовлення, від котрого їх віддалював повсякденний звичай» [8, с. 12]. Навіть никоновські справники – прихильники споконвічної правильності – у поясненні своїх правок апелюють до граматики М. Смотрицького, посилаючись на її правила.

Між тим, правила «граматики були доволі незалежні від сучасних зразків <конфесійної> мови» [19, с. 79], а тому «редактори не вважали себе зобов'язаними користуватися <у літургійній практиці> цими рекомендаціями ...» (там само с. 78). Все це, певним чином, свідчить про руйнування єдності «душа», «слово» і «розум», яка в ортодоксальній практиці складала нероздільне ціле, й у межах якої ніякі правила не могли слугувати підставою для виправлення текстів.

Найяскравіше зіткнення ідей «правильності» та «зрозумілості» на східнослов'янському ґрунті демонструє період «другого південнослов'янського впливу». Російське самодержавство, бажаючи розширення сфер свого впливу та поновлення вселенської православної імперії, намагається перш за все відродити правильну мову: «російський цар веде себе як візантійський імператор, і в цих умовах церковнослов'янські візантійські тексти отримують друге життя» [18, с.124]. Реконструкція візантійської традиції вимагає пошуків охоронців цієї традиції, тих, хто від неї протягом століть не відмовлявся.

За таких умов правильна конфесійна мова виступає як один із важелів впливу на суспільну свідомість. У 1720 р. Синод видав указ, затверджений Петром І,

³ Першими граматичними творами у східних слов'ян були: церковнослов'янський і греко-слов'янський **Буквар** Івана Федорова (Львів, 1574, Острог, 1578), **Віленські буквари** 1618, 1621 рр.; грамматика «**Адельфотес**» (Львів, 1591); **Граматики** і «**Лексис**» Лаврентія Зизанія (Вільна, 1596), «**Лексикон славенороський**» Памви Беринди (Київ, 1627), «**Латинсько-церковнослов'янський словник**» 1642 р. Є. Славинецького, «**Церковнослов'янсько-латинський лексикон**» 1650 р. Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського.

про те, що в Києві і Чернігові книжки мають “друкуватися тільки такою мовою, яка нічим не відрізняється від московської” [11, с.126]. Але творення української літературної мови у XVIII ст. цілком збіглося з таким же процесом творення нової літературної мови в Росії. Як зазначає І. Огієнко, “українська літературна мова опирається на старовинну основу, з неї остаточно викидаються полонізми та новіші германізми, з чого поволі ставала мова, яку добре розуміли в Москві, – постає мова, ніби спільна для півдня й півночі, «общеруська» мова в ідеї” [10, 116]. Саме над цією мовою працювали київські вчені (С. Полоцький, С. Яворський, Є. Славинецький та ін.), саме цю мову виправляли за південно-західними джерелами. Про орієнтацію книжної мови Московії на південно-західні першоджерела свідчать і так звані “кавычные книги” (коректурні), які московські справники виправляли не за грецькими, а за українськими виданнями. Українська книжна “славено-роська” мова легко поширилася у Москві; так, наприклад, Сильвестр Медведєв перейняв її і писав тією ж мовою, що й його вчитель Симеон Полоцький. Реформи Петра I міцно привабили до нього українців і впливали на витворення мовної спільноти *Slavia Orthodoxa*.

Таким чином, цілком доречно стверджувати, що за часів Петра I відбувалося поглинання та зникнення російської книжно-писемної культури українською південно-західною, при цьому, як вважає М. С. Трубецької, російська “державна стала на бік українців” [14, с. 364]. Між тим, українські автори XVIII ст. свідомо чи несвідомо відчували і враховували спільнослов'янський культурний контекст. Оскільки в Росії в XVII – початку XVIII ст. панувала церковнослов'янська мова, українські письменники зі староукраїнської мови переходили на слов'яноноруську, щоб їх розуміли і в Росії. У зв'язку з цим не можна не згадати про таке своєрідне явище середини XVIII ст., як спроби створити єдину східнослов'янську літературну мову. Початок цій тенденції поклав, очевидно, С. Полоцький.

Серед дослідників історії української мови розповсюджене негативне ставлення до указу 1720 р. і наступних (1721, 1727, 1728): вони розцінюються як такі, що стримували розвиток української літературної мови, однак слугували збереженню оригінальної південно-східної писемної традиції. Було визнано “правильність української редакції руської духовної культури” [14, с. 363]: “зіпсована і неправильна ... стара великоруська культура при Петрі I померла, а та культура, що живе і розвивається в Росії, є природним та безпосереднім продовженням не московської, а київської, української культури” [14, с. 363].

Опозиція ідей “правильність / зрозумілість” зберігається в Україні протягом багатьох століть. Показовими у цьому відношенні є рішення Помісного Собору 1917-1918 р. “За можливість літургії російською чи українською мовою й удосконалення мови Біблії”. Документи Собору наголошують, що:

1. Уведення в богослужіння російської чи української мови припустимо.
2. Негайна і повсюдна заміна в богослужінні церковнослов'янської мови російською чи українською мовою і нездійсненна, і небажана.
3. Творчість у богослужінні припустима і можлива.
4. Заява якого-небудь приходу про бажання слу-

хати богослужіння на “общерусском или малороссийском языке” в міру можливості підлягає задоволенню за схваленням перекладу церковною владою” [5, 68].

Собор 1917-1918 р. заснував Біблійну раду для “перегляду і виправлення російського і слов'янського текстів Біблії”.

Протистояння ідей щодо “правильності” чи “зрозумілості” конфесійної мови ведуться дотепер. Про це свідчать завзяті дискусії та ортодоксальне неприйняття можна бачити з приводу новітніх видань, у яких конфесійна мова адаптована для потреб полегшення літургії – читання, вимови, сприйняття вірниками. Завзяте заперечення викликає “зовнішній вигляд” конфесійного тексту, оскільки форма принципово ототожнюється зі змістом, а будь-яке відхилення сприймається як помилка.

Прикладом такого неприйняття є “Требник”, котрий було видано Ужгородською українською богословською академією імені святих Кирила і Мефодія у 2009 році як практичний посібник для пастирів [13]. Той факт, що основний текст Требника надруковано гражданським шрифтом викликає зауваження збоку певного кола священнослужителів – гражданський шрифт не сприймається як “правильний”, “сакральний”, хоч усі канони церковнослов'янської мови у виданні дотримано. Характерно, що надруковані у Требнику тексти повністю збігаються з текстами стародавніх Євангелій як за загальним змістом, так і граматичними показниками (див. таблицю нижче).

Порівняння наведених у таблиці уривків зі стародавніх Євангелій та Требника свідчить про адаптацію церковнослов'янського тексту до української фонетичної системи – відсутні носові голосні, словотвірні, африкати, редуковані. Значна частина розбіжностей між уривками, що аналізуються, має графіко-орфографічний характер, зумовлений відсутністю дублетних старослов'янських букв у гражданському алфавіті. Морфологічні елементи стародавнього тексту збережені “у традиційній нерухомості”. Порівняйте, лежацѣж – лежашу, оукрашиша – украсиша, съсѣдѣхъ – сосудех, приѣша – прияша, ѣможе – ꙗможе – аможе і т. п.

Крім того, слід визнати, що введення в текст букв старослов'янського алфавіту додає небагато інформації для практичного служіння. Сучасна вимова старослов'янських звуків є значною мірою умовною, оскільки кожен старослов'янський рукопис має властиві тільки йому специфічні риси графіки та орфографії, а загальноприйнятої вимови церковнослов'янських звуків зараз не існує⁴.

Найбільш сталим, визначальним є синтаксичний рівень організації мови. Зміни у структурі речень, їх побудові та способі передачі синтаксичних значень є

⁴ Так, Р. Вечерка рекомендує твердо вимовляти приголосні графеми перед g, i, a, ь, оскільки в X-XI ст. (а саме цим періодом датуються старослов'янські рукописи, що збереглися) вже не існувало споконвічного пом'якшення. Є різні варіанти вимови ѣ (“ять”), який вимовляється або як широкий звук [e], або як [a]. Графема е на початку слова і після голосних теж вимовляється по-різному – з йотацією [йемоу, новойе] або без йотації [ему, новое]. Зараз важко відновити особливості вимови букв ѣ, ь, що позначають редуковані звуки, тим більше диференціюючи їх вимовні особливості в слабких і сильних позиціях.

Зографське Євангеліє

Остромирове Євангеліє

Порівняння фрагментів тексту:

<p>Зографське Євангеліє (Матфей, VIII)</p>	<p>Остромирове Євангеліє (Матфей, VIII)</p>	<p>Требник «Последованіє таинства елеосвященія (соборованія)», с. 71</p>
<p>въ оно в пришед исъ въ домъ петровъ• и видѣ тѣштѣ его• лежащѣ огнемъ жегомъ• и прикоснѣ сѣ рѣцѣ еѣ• и остави ѣхъ огонь• и вѣста и слоужааше емоу• поздѣ же бывшу• привѣса къ нему бѣсѣсныи многы• и изгѣна словомъ доухы• и вѣса неджжыныи ицѣли• да събждетъ сѣ реченое исаиемъ прромъ глщемъ• тѣ неджгы наша приѣтъ и болѣзны понесе• оузърѣвъ же исъ многъ народъ окръсть себе• повелѣ ити на онъ полъ и пристѣплъ єдинъ отъ кѣнижъникъ рече емоу• оучителю идж по тебѣ• ѣможе колиждо идеши</p>	<p>въ врѣмѣ оно• пришѣдъ и исъ въ домъ петровъ видѣ тѣщѣ когѣ лежащѣ• огнемъ жегомъ• и прикоснѣ сѣ рѣцѣ кѣѣ• и остави ѣхъ огонь• и вѣста и слоужааше кмоу• поздѣ же бывше• приведоша кмоу бѣсѣсныи мѣногы• и изгѣна дхы словѣмъ• и вѣса болащамъ ицѣли да събждетъ сѣ реченок исаиемъ пророкъмъ глущемъ• тѣ неджгы наша приѣтъ• и болѣзны понесе• оузърѣвъ же иисъ мѣногы народы окръсть себе• повелѣ ити на онъ полъ• и пристѣплъ кдинъ кѣнижъчи• и рече кмоу• оучителю идж по тебѣ• ѣможе колиждо идеши•</p>	<p>Во время оно, пришед Иисус в дом Петров, виде тещу его лежащу, огнем жегому. И прикоснуса руце ея, и остави ю огонь: и воста, и служаше Ему. Позде же бывшу, приведоша к Нему бесны многи, и изгна духи словом, и вся болящия исцели. Да сбудется реченное Исаием пророком глаголющим: Той недуги наша прият, и болезни понесе. Видев же Иисус многи народы окрест Себе, повеле ийти на он пол. И приступль един книжник, рече, Ему: учителю, иду по Тебе, аможе аще идеши.</p>
<p>Зографське Євангеліє (Матфей, VIII)</p>	<p>Остромирове Євангеліє (Матфей, VIII)</p>	<p>Требник «Последованіє таинства елеосвященія (соборованія)» с. 73</p>
<p>•і• дѣвъ ѣже приимѣша свѣтильники своя• изидоша противѣ женихоу невѣстѣ• пѣтъ же бѣ отъ нихъ боуи• і пѣтъ мждръ• боуѣ бо приимѣша свѣтильники своя• не възаша бо съ собою олѣѣ• а мждрыѣ приѣша і олѣи• і въ сѣсждѣхъ свѣтильники своїми• моудаштю же женихоу• въздрѣмаша сѣ всѣ• і съпаахъ• полоу ношти же вѣплъ бы• се женихъ градеть• і сходнте вѣсърѣтение его• тѣгда вѣсташа всѣ дѣвы ты• і оу Красиша свѣтильники своя•</p>	<p>[рече гъ притѣчѣ сѣѣ подобно ксть црствикъ небесноу] десяти дѣвъ ѣже приимѣша свѣтильники своя• изидоша противѣ женихоу• и невѣстѣ пѣтъ же бѣ отъ нихъ боуи• и пѣтъ мждръ боуѣѣ бо приимѣша свѣтильники своя• не възаша съ собою елѣѣ а мждрыѣ приѣша елѣи• въ сѣсждѣхъ съ свѣтильники своїми моудаштю же женихоу• въздрѣмаша сѣ всѣѣ і съпаахъ полоунощи же вѣплъ бысть се женихъидеть• исходнте вѣ сѣрѣтеник км• тогда вѣсташа всѣ дѣвы ты и оу Красиша свѣтильники своя•</p>	<p>Рече Господь притчу сию: уподобися Царствие Небесное десятим девам, яже прияша светильники своя, и изыдоша в сретение жениху. Пять же бе от них мудры, и пять юродивы. Юродивыя же, приемше светильники своя, не взяша с собою елея. Мудрыя же прияша елей в сосудех, со светильники своими. Коснящу же жениху, воздремашася вся, и спаху. Пулунощи же вопль бысть: се жених грядет, исходите в сретение его. Тогда воставше вся девы тыя, и украсиша светильники своя.</p>

прямим свідченням «зміни», «неправильності» мови. Охарактеризуємо деякі синтаксичні особливості наведених уривків. Показовими є:

1. Використання дієслів *прѣдъложи*, *оуподоби*, *приде*, *вьсѣ*, *отиде*, *прозабе*, *сътвори*, *ави*, *рѣша*, *рече*, *сътвори*, які у церковнослов'янському тексті є формами аориста, який використовувався для позначення однократної, не пов'язаної з теперішнім, дії. На сучасну українську мову аорист перекладається дієсловами минулого часу доконаного виду. Пор.: *Другую притчу предложил; Пришел враг его и посеял между пшеницею плевелы и ушел* (русск.); *Іншу притчу подав. Прийшов ворог його і куколю між пшеницю насіяв, та й пішов* (укр.). У наведених уривках форми аориста збережені у своєму основному значенні.

2. У текстах зафіксовано конструкції з давальним самостійним: *Коснящу же жениху, воздремашася вся, и снаху*, який є оригінальною конструкцією церковнослов'янської мови, запозиченою з грецької. У сучасних виданнях Біблії звороти перекладаються підрядними реченнями: *А коли забаривсь молодий, то всі задрімали й поснули*.

3. Зі сферою предикації у наведених уривках пов'язані дієприкметники *пришньедъше* же раби гиноу *рѣша*, *шьдъше* ісплѣвемъ *ѡ*, еда *вьстръгажште* плѣвель вьстръгнете... і пшеницѡ (Зогр. Єв.). Їх називають апозитивними дієприкметниками. Вони виконують функцію другорядного присудка, тобто означають дію додаткову щодо основної, названої дієсловом. На сучасну мову такі дієприкметники перекладаються або підрядними реченнями, або дієприслівниковими конструкціями. В аналізованих уривках збережено особливості споконвічного тексту.

Дилема щодо «правильної / зрозумілої» мови у літургійній практиці нерозв'язана. Вона виникла в момент створення старослов'янської мови (проблема «триязичної ересі»), продовжилася у період формування східнослов'янських ізводів церковнослов'янської мови (архаїзуюча реформа церковнослов'янського письма болгарського патріарха Юхимія Тирнавського, виправлення богослужбових книг при Купріянові, митрополитові Київському і Литовському, пізніше Московському і вся Русі, книжна справа), продовжується у новітню епоху (дискусія «про стару й нову» церковнослов'янську мову).

Протистояння ідей «традиційної» та «зрозумілої» конфесійної мови безпосередньо залежить від ставлення до духовного символу в цілому. З одного боку, текст – це втілення божественного смислу, ніякі апеляції до правил або понять не можуть слугувати базою щодо його виправлень та індивідуальних інтерпретацій; з іншого, – слово відділяється від символічного змісту, традиційний конфесійний текст відкривається для різноманітних коментарів, індивідуально-авторського розуміння.

Сутність протистояння «правильний / зрозумілий» має дуалістичний, подвійний богословсько-філологічний характер й пов'язана з релігійною комунікацією. Проблема полягає в суперечності між прагненням утримати *первісний* чи *ранній* вигляд релігійного тексту Божого Вчення (Одкровення, Заповіді, Символу віри, Служби, молитви й ін.) і необхідністю забезпечу-

вати певний рівень засвоєння Божого Вчення (розуміння і передачі наступним поколінням).

Ця колізія в принципі непереборна та в різні історичні епохи проявляється з різною силою, оскільки гострота протистояння «зрозуміла мова у Церкві» та «правильна мова конфесійного тексту» зумовлена тим, що торкається, з одного боку, релігійних почуттів людей, з другого – взаємин Православ'я та його течій між собою, із владою та іншими соціальними інститутами, а з третього – стосується проблеми сакрального як символу в цілому та його сприйняття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біблія Руська Ф. Скорини: Факсимільне видання 1517-1519 років. – Мінськ, 1990-1991.
2. Вишневський І. Сочинения. – М.-Л., 1955. – С. 23.
3. Голубев С. Т. Киевский митрополит Петро Могила и его сподвижники. – К., 1883. – I-II, Додаток. – С. 432 – 469.
4. Живов В. М. Роль русского церковнославянского языка в истории славянских литературных языков // Актуальные проблемы славянского языкознания. – М., 1988.
5. Житецький П. Г. Нарис літературної історії української мови в ХУІІ столітті // Житецький П. Г. Вибрані праці. Філологія. – К.: Наукова думка, 1987. – С. 19-139.
6. Кравецкий А. Г. Проблема богослужбного языка на Соборе 1917-1918 годов и в последующие десятилетия // Язык Церкви. – М., 1997. – Вып. 2.
7. Лихачев Д. С. Текстология (на материале русской литературы X-XVII вв.). – СПб.: Алетейя, 2001. – 759 с. – (Славянская библиотека. Bibliotheca slavica)
8. Майков Л. Н. Очерки по истории русской литературы ХУІІ – ХУІІІ вв. – СПб, 1889. – С. 12.
9. Німчук В. В. Основоположне значення «Граматики» М. Смотрицького у вітчизняному мовознавстві // Східнослов'янські граматики ХУІ – ХУІІ ст. – К., 1982. – С. 19
10. Огієнко І. Історія української літературної мови. – К.: Либідь, 1995.
11. Русанівський В. М. Історія української літературної мови. – К.: АртЕк, 2001.
12. Толстой Н. И. История и структура славянских литературных языков. – М., 1988.
13. Требник. Практичне керівництво для пастирів. – Ужгород, 2009 – С. 447.
14. Трубецкой Н. С. К украинской проблематике // Трубецкой Н. С. История. Культура. Язык. / Составил В. М. Живов. – М., 1995. – С. 362-380.
15. Успенский Б. А. История русского литературного языка как межславянская дисциплина // Вопросы языкознания. – 1995. – № 1. – С. 80-91.
16. Успенский Б. А. Языковая ситуация и языковое сознание Московской Руси: восприятие церковно-славянского и русского языка // Успенский Б. А. Избранные труды. – М., 1996. – Т. 2., С. 29-58.
17. Успенский Б. А. История русского литературного языка (XI–XVII вв.). – Мюнхен, 1987.
18. Успенский Б. А. Царь и Бог // Успенский Б. А. Избранные труды. Т. 1. – М., 1996.
19. Черных П. Я. Язык Уложения 1649 года – М., 1953. – С. 79.